

Két levél - Szabó Lőrinc és Németh László Farkas Gyulához

Közzéteszi: Kárpáti Pál (Berlin)

A két, időben egymáshoz közeli keltezésű levél írója emberileg és több tekintetben eszmeileg is közel állt egymáshoz; egyéniségük határozottságát szem előtt tartva azonban nem meglepő, hogy kettejük szemlélet- és magatartásmódjának különbözősége világlik ki abból a megnyilatkozásukból, amelynek tárgya – a magyar irodalom németországi bemutatkozása – és címzettje – a berlini Magyar Intézet irodalomtudós igazgatója – azonos. A közvetlen közölnivalón túl mindkét levélben nem egy további, kortörténeti és írói-életrajzi részlet érdemel figyelmet.

A két levél egymáshoz közel eső kelte: 1942 vége és 1943 eleje közötti naptári forduló, - a mából visszatekintve jól felismerhetően, akkor inkább mégcsak sejthetően - történelmi fordulat időszaka is volt. Ha más nem, a frontokon kialakult helyzet ébresztett rá a realitások keménységére, az egyéni és a közösségi lehetőségek újragondolására. Szabó Lőrinc egyéni pályája a közéletiség kiugró szakaszából (alig néhány héten belül: weimari nemzetközi írótalálkozó, lillafüredi tanácskozás, berlini és bécsi irodalmi est) a fokozatos beszűkülés (tervbe vett külföldi utak meghíúsulása) felé váltott; élete útjának e szakaszán Németh László tudatos váltásra készült: a debreceni határban vett szőlőbirtok (Bocskay-kert) azonban nem lett a Pesten éppen megbuk(tat)ott "Cseresnyés" c. darab utópiájának kísérleti laboratóriuma, és így nem lett "népfőiskola" sem, és kivált nem debreceni "egyetemi szemináriumok filiájává", hiszen "a debreceni egyetem tanári kara, felsőbb erők beavatkozására, elutasítja pályázatomat"¹ Mindkét írószemélyiség életpályájának, műveinek gazdag a szakirodalma; az itt közlendő levelekre tekintve elég egyrészt Kabdebó Lóránt kiterjedt biográfusi munkásságára, levél- és naplóközléseire, másrészt Grezsa Ferencnek Németh László háborús korszaka - 1938-1944 (1985) c. munkájára utalnom.

Szabó Lőrinc levele Berlinből és Bécsből, alighanem utolsó szinte felhőtlen hangulatú külföldi útjáról hazatérve íródott. Ezúttal nem hivatalos kiküldöttként, hanem a Deutsch-Ungarische Gesellschaft meghívott vendégeként - feleségével együtt - utazott Németországba. Erre a

kirándulásra a biográfusok eddig nem sok figyelmet fordítottak; indokolt és rég megérdemelt írói elismerés nyilvánult meg benne, igaz, a levél ismeretében hozzátehetjük, hogy a szerzői est ugyanakkor - még a témájában is - a néhány héttel korábbi (1942.okt. 7-11-i) weimari nemzetközi írókongresszus folyománya (is) volt². A pesti hivatal és főleg a vendégül látó Társaság számára ez a kapcsolódás nyilván kellő súlyt érdemelt; ez megmutatkozik a Társaság 1942/43-as működéséről publikált beszámoló fogalmazásában: "Als erster Dichter-Abend der Gesellschaft wurde am 8. Dezember 1942 in Berlin eine sehr stimmungsvolle Veranstaltung durchgeführt, bei welcher der ungarische Lyriker Lőrinc Szabó über seine Eindrücke beim Europäischen Dichtertreffen in Weimar berichtete. Anschließend brachte Wolfgang Lukschy (Schiller-Theater Berlin) Werke von Szabó in Erstübersetzung zum Vortrag. Der gleiche Dichter-Abend wurde von der Zweigstelle Wien durchgeführt. Lőrinc Szabó hat durch diese Vortragsabende einen begeisterten deutschen Hörerkreis gefunden und ist bereits für April 1943 von der Deutsch-Ungarischen Gesellschaft München und Stuttgart eingeladen."³

A levélben érintett figyelemre méltó témák közül kiemeljük még a szintén weimari eredetű ismeretséget Carl Rothe német íróval, a kongresszust megrendező Europäische Schriftsteller-Vereinigung főtítkárával.⁴ A kölcsönös rokonszenven és bizalmon alapuló kapcsolatnak többszöri magánjellegű, és 1944 februárjában Szabó Lőrinc budapesti lakásán Illyés Gyulával, Németh Lászlóval, Veres Péterrel együtt létrejött találkozás lett a folytatása. 1945-ös írói és újságírói igazolóbizottság előtti védőbeszédében weimari kiküldetésének és szereplésének tisztázása érdekében a költő nagy nyomtatékkal hivatkozott erre a kapcsolatra.⁵

A berlini hungarológiai tanszék archívumának rendezett anyagában a "Farkas Gyula magánlevelezése" feliratú dossziében a 61. sz. alatt megmaradt levél teljes szövegét közöljük:

61. sz.

Budapest, 1942. dec. 15.

Drága Gyulám!

Itthon vagyunk, tegnap jöttünk meg, és pedig kis hijja, hogy nem repülőgépen: Bécsben véletlenül kaptunk még jegyet hétfőre, az utolsó

órában azonban a szörnyű kód miatt a Hansa lemondta az aznapi járatokat és így a már-már irodalmi jármű⁶ helyett vonaton, jó, zsúfolt vonaton zötyögtünk haza Budapestre. Ennek a repülőhistóriának viszont megvolt az a haszna, hogy egy igazán szép várakozó napot kirándulással tölthettünk a Rax-on.

A berlini pályaudvaron Frau Dust várt bennünket és megprezentált szegény, - képzeld: mivel, - virág helyett öt almával! Egészen meghatotta Klárát, és alighanem meghatotta volna még Te feleségedet is. Ha egy-két perccel később érkezünk ki, lekéssük a bécsi gyorsot.

A Deutsch-Ungarische Gesellschaft bécsi keretei sokkal szerényebbek, mint a berliniek, a szivélyesség is másfajta, de éppen olyan nagy volt. [A] Részleteket biztosan tudod már, különben sem fontosak. Nagyon jól ment minden. A Neues Wiener Tagblatt 14-én reggel megjelent száma egy tárcányi Goethe-részletet elkért a felolvasásom második részének végéről és közölte is. Ezek után most már szeretném, hogyha az Ungarn leközlőné az egész cikket, meg fogom kérdezni kell-e Pukánszkynek. De alighanem nem lesz rá tere tavaszig. Hadd kérdezzek meg Téged is: nem volna alkalmas közlemény ez az egész weimari cikk a Te Jahrbüchered számára? (A német kéziratot egy idő múlva másolatban vissza fogod kapni, alighanem dr. Karl Rothétól, Überlingenből.)⁷

Itthon, hál' Istennek, semmi rossz hír nem várt bennünket, sőt egyáltalán semmi esemény. Így a legjobb.

Holnap állok be a szerkesztőségbe s rövidesen referálok majd az írókollégáknak, amit a további vendég-felolvasásokra vontakozólag üzentél. Elsősorban Cs.Szabónak, aki először megy ki és akivel úgyis hivatalos dolgom lesz már a napokban.⁸

Képzeld: Rothe ügyében peccesebb vagyok, mint eddig hittem. Miután ő folyton eltolta jelzett pesti utazását, végül még a levelemről is lekésett. Nem vette át. Nem lakott a Vadászúrtban. Még nem tudom, mit csinált Pesten, valami cifra zavar támadhatott. Most aztán azt hiszi, hogy szörnyen udvariatlan, sőt inkollegiális ember vagyok, holott mindent előkészítettem az eszmecserék érdekében, amit csak lehetett. Bécsből telefonon kerestetem Überlingenben, de nem lehetett elérni. Hát most majd irok neki még egyszer, és ha nem felel, keresztet vetek rá.⁹

Klára rengeteget emlegeti Elsie¹⁰: nagyon megszerette. (Most két olyan szó jön, amit Neked nem szabad elolvasnod, csak öneki: én is!)

Természetesen Miskolczy professzorékkal is találkoztam¹¹. A dolgokat a Deutsch-Ungarische Gesellschaft részéről Frau Weber intézi; egyébként, mondom, minden úgy történt, ahogy megbeszéltük. Majd értesít, ha van valami közölnivalója. Engem Miskolczy jövőre meg akar hívni előadásra, a bécsi Magyar Intézet vendégeként¹². Frau Weber egyszerű csendes, de roppant szivélyes, kedves hölgy és úgy láttam, felmelegedett irántunk.

Mellékelek néhány köszönő sort a fordító hölgyeknek. A nevüket már megint nem tudom pontosan¹³; légy szíves a levelet borítékba tenni, gépirással az idősebbiknek megcímeztetni és eljuttatni hozzájuk. Köszönöm.

És még egyszer köszönjük, kedves Gyulám, minden fáradságotokat és kedvességeket. Köszönetünk elsősorban személyes, de azért több is, mint személyes; a Te okos, igazságos és szükséges belső irányításod és egyeztetéseid nélkül, nagyon természetesen, félig olyan jól és mindkét irányban félig oly hasznosan sem mennének ezek a kulturbarátkozások, mint ahogy most mennek. Legjobb tudásom szerint mindenkor mindenben készséggel állok rendelkezésedre.

A Magyar Csillag december 15-i számában Kerékgyártó Elemér mossa Féja fejét az irodalomtörténeti felfogása miatt.

Klára csókolja Elsiet, én kézsókomat küldöm. Szeretettel ölel régi híved és

barátod: Szabó Lőrinc [s.k.]

Németh László kurta, mindössze négymondatos levelének viszonylag nagysúlyú a közlendője, amelybe a megfogalmazás módjában rejlő indulat is beleértendő. Debreceni egyetemi pályázatának kifelé kemény tartással elviselt kudarca érezhetően és érthetően felkavarta benne az indulatokat. Az egyetemre nézve dicstelen afférről irodalomtörténeti szakszerűséggel tájékoztat említett könyvében Grezsa Ferenc (jegyzetanyagában az ügy és a körülötte kavardott vita bibliográfiája is megtalálható). Itt ezekenfelül azonban nem lehet szó nélkül hagyni "a Magyar-német társaság egyik vezető emberének" a kilétét. Minthogy a levélíró az illetőt nem nevezi nevén, a gyanú óhatatlanul a debreceni egyetem német tanszékének akkori vezetőjére, a Társaság Ungarn c. (igényes, nivós) havi lapjának főszerkesztőjére, Pukánszky Bélára terelődik. Meg kell mondanunk: eddigi vizsgálódásaink ezt a gyanút semmilyen adattal nem igazolják¹⁴. Pukánszky még 1944-ben is közölte Németh László írásait fordításban, és megkülönböztetett helyet szentelt az 1944 májusában meghalt barát, Gulyás Pál költészetének.

Ki nem mondottan Németh László lemondó levele azért is íródott, sőt talán főleg azért, mert nem akarta, hogy neki Berlinhez és bármely német Társasághoz köze legyen. A levél a berlini tanszéki archívum "Farkas Gyula magánlevelezése" feliratú dossziéban található a 36. sz. alatt. Farkas Gyula esetleges válaszleveléről nincs tudomásunk.

36. sz.

Kedves Barátom,

Debrecenben megvolt az irodalomtörténeti katedrára a jelölés. A kar, a Magyar-német társaság egyik vezető emberének a javaslatára, visszautasított. Furcsa fényt vetne ezek után rám, a társaságra, de ránk magyarokra is, ha Berlinben épp én beszélnék a magyar irodalomtörténet alapkérdéseiről. Időben értesítlek hát, hogy az előadást, sajnálatomra, mégsem tarthatom meg.

Szeretettel köszönt: Németh László

Bocskaykert, 1943 május

- ¹ Németh László: Egy barátság versekben. In: Utolsó széttekintés. 1980, 475. p. [NL munkái, posztumusz kötet]
- ² 1942. november 20-án, kereken egy hónappal a weimari írókongresszus és egy héttel a külügy számára készült jelentés datálása után és közvetlenül Lillafüredre való elutazása előtt levélben részletezi feleségének a teendőket: "Holnap a következőt kell csinálnia: 1/2 10 és 1 óra között elmegy a Farkas Gyulának címzett boritékkal a Várba, Dísz tér 2. alá, a második emeleten a 76. szobába, ott van a követ úr (Ullein-Reviczky őexcellenciája) titkárnője, a híres Pallay Piroska... intéz mindent, és várja a hétfői magyar futárposta számára ezt a lezáratlan küldeményt." In: Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése 1921-1944. Sajtó alá rendezte Kabdebó Lóránt. 1989, 577-578. p.
- ³ Tätigkeitsbericht der Deutsch-Ungarischen Gesellschaft vom April 1842 bis April 1943. In: Ungarische Jahrbücher, XXIII. (1943), Heft 1-3, 332-333. p. - Az 1943 áprilisára jelzett müncheni és stuttgarti szerzői estekre sor került-e, a hozzáférhető levelezésből nem derül ki, egyszerűen nincs nyoma; március 9-i levelének tanúsága szerint a költő - katonai tanfolyamról hazaérkezve - még készült rá: "... küldhetek azonban egy Magyar Csillag-ot, azt a számot, amelyben a weimari beszámolómm megjelent [= II. évf. 13. = 1942. december 1-i szám], az, amit aztán Berlinben és Bécsben németül előadtam, s aminek a megismétlését most májusra kérte München és Stuttgart, illetve az

ottani két Deutsch-Ungarische Gesellschaft lányintézet. (Hogy félreértés ne legyen: Zweigstelle, nem lányintézet.)" Május 1-i levele szerint azonban egészen máshova szólítják: "... tegnap behívtak katonának, ez a második idei behívó, ezúttal hat hétre. Nem tudom, mi lesz. Most öltöztem be, most indulok." In: Kabdebó Lóránt: Útkeresés és különbéke. Szabó Lőrinc 1929-1944. 1974, 243. p. - Ennek a katonáskodásnak sincs további nyoma a publikált levelezésben, viszont 1945-ös naplójának egyik emlékező feljegyzésében erre az - vagy ilyen, pl. éppen az 1942 decemberi - útra van utalás: "Egyik németországi versfelolvasásomra azért mentem el, főképp, mert éppen egybeesett a katonasággal, a hathetes tanfolyammal ("lőszerszakértő!"), s így az utóbbit ki tudtam kerülni. A külügyek persze talán már fél évvel előre megállapodtak a dátumban, s véletlen volt, hogy ugyanakkor behívtak. Minisztertanácson Kállay döntött úgy, hogy »Sz. L. menjen felolvasni, katona van elég!«" A kérdéses németországi utat illetően egy másik 1945-ös naplójegyzet sem szolgáltat bizonyosságot: "...mint lőszertanfolyamot végzett tisztre, rám is kimondták, hogy felmenthetetlen és áthelyezhetetlen kategóriába kerültem. (Mellesleg: az egyetlen valamennyire komoly, vagyis háromhetes tanfolyamot se végeztem el, bár hiába végeztem volna: külföldre küldtek közben, magyar kultúrpropagandára!)." In: Szabó Lőrinc: Bírákhoz és barátokhoz. Sajtó alá rendezte Kabdebó Lóránt. 1990, 51. és 13. p.

- 4 Az Egyesülről, a kongresszusról, valamint Carl Rothe főtitkár személyiségéről és kultúrpolitikai koncepciójáról részletesen tájékoztat - saját megítélését beleszőve - Szabó Lőrincnek a külügyminisztérium kulturális osztálya számára készült 1942. november 14-i beszámolója. In: Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése 1921-1944. Sajtó alá rendezte Kabdebó Lóránt. 1989. 674-680. p.
- 5 A védőbeszéd teljes szövegét közli Kabdebó Lóránt in: Szabó Dezső: Bírákhoz és barátokhoz. 1990, 205-251. p.- A Carl Rothehoz fűződő baráti kapcsolatról természetesen a biográfus sem feledkezik meg; így értesülünk Rothenak egy 1948-as, harmadik személyhez címzett leveléről, amelyben Szabó Lőrincnek üzeni: "... jómagam, ami őt [= Szabó Lőrincet] nem fogja meglepni, nagyon közel állottam a július 20-i összeesküvőkhöz, és csak csodával határos módon menekültem meg, míg legközelebbi barátaimnak rettenetes halál jutott osztályrészül... Így meg fogja érteni ma miért és kiért utaztam akkor..." Ugyanott utalás

-
- van arra, hogy Szabó Lőrincnek "Rotheval folytatott levelezése a család tulajdonában" van (Kabdebó Lóránt: Útkeresés és különbéke. Szabó Lőrinc 1929.1944 (1974), 315. és 413. p.).
- 6 A repülés élménye a költőt már korábban is irodalmi megformálásra ihlette, vö. a Reggeltől estig c. 1936-os versciklust és a weimari útról készült irodalmi jegyzet: Búcsú Weimartól (1. kongresszus után - 2. A Kertiház körül - 3. Repülőgépen) harmadik részét (Magyar Csillag, II. évf. (1942), 13. sz.).
 - 7 Pukánszky Béla, debreceni egyetemi tanár, az Ungarn c. Monatschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch der Ungarisch-Deutschen Gesellschaft főszerkesztője a háromrészes írás középső részét közölte: Um Goethes Gartenhaus (IV. 1943, 101-107. p.) - A Farkas Gyula szerkesztette tudományos közlöny (Ungarische Jahrbücher) profiljába nem illeszkedett; Farkas válaszeleveléről nem tudunk, így arról sem, került-e ő is közvetlen kapcsolatba Carl Rotheval.
 - 8 A már idézett Tätigkeitsbericht der Deutsch-ungarischen Gesellschaft von April 1942 bis April 1943 vonatkozó részlete: "Ende Februar 1943 wurde der zweite Dichter-Abend der Deutsch-Ungarischen Gesellschaft Berlin mit dem ungarischen Romanschriftsteller Ladislaus Cs. Szabó und Ernst W. Borchert (Volksbühne Berlin) veranstaltet. Ladislaus Cs. Szabó sprach zum Thema »Ein ungarischer Schriftsteller entdeckt Deutschland«. Anschließend brachte Ernst W. Borchert in ausgezeichneter Sprache Werke des Dichters zum Vortrag. Auch zu diesem Abend hatte sich ein sehr dankbarer Hörerkreis zusammengefunden. Anschließend fand die gleiche Veranstaltung in München statt." Az előadásnak nyilván bővebb szövegváltozata "Ein ungarischer Dichter entdeckt die deutsche Kultur" címmel jelent meg: Ungarn, IV. (1943), 321, 429, 515.
 - 9 A publikált források alapján nem dönthető el végérvényesen, hogy Carl Rothe ekkor járt-e Pesten.
 - 10 Farkas Gyula második felesége.
 - 11 Miskolczi Gyula, a bécsi Collegium Hungaricum akkori igazgatója.
 - 12 A meghívásra, ill. az előadásra sor került-e, nem tudjuk.

-
- 13 Föltehetőleg Hildegard Grosche (sz. Roos), a berlini Magyar Intézet akkori tudományos munkatársa és Ita Szent-Iványi (sz. Worsseg), aki szóbeli visszaemlékezéseiben emlegette találkozását a költővel; mindketten később hírneves műfordítók.
- 14 Az 1942/43-as tanév rektori beszámolója csupán a befejezett tényt rögzíti: "Ugyancsak új tanerőt nyert egyetemünk dr. Kerecsényi Dezső budapesti egyetemi magántanárban, aki a dr. Pap Károly örökébe lépett. Adja a Mindcnható, hogy tanszéke büszkeséget szerezzen egyetemünknek." Abban a tanévben a bölcsészettudományi karon dékán: dr. Szabó Dezső ny. r. tanár, prodékán pedig dr. Milleker Rezső ny. r. tanár. - A pályázat körüli további részletek (bibliográfiai utalások is) l. "Egy barátság levelekben". Gulyás Pál és Németh László levelezése. Sajtó alá rendezte Gulyás Klára. 1990, Petőfi Irodalmi Múzeum. (Korompai Gáborné, a debreceni Egyetemi Könyvtár kéziratára vezetőjének szíves közlései, aki egyben Haendel Vilmos akkori rektor német orientációjára is utal.). -